

Pluralism și multiculturalism

ABOUT THE AUTHOR:

Associated Professor, Ph.D., Head of Systematic Philosophy Department, Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Cluj, Romania. Author of the books: *Fundamentalismul religios și noul conflict al ideologiilor* (2003), *Experiența religioasă în gândirea lui Dumitru Stăniloae* (2001), *Iubirea și transcendența* (1999), *O antropologie mistică* (1996). E-mail: sfrunza@yahoo.com

Abstract: The author focuses on several dimensions of multiculturalism as an ideology of pluralism and diversity. To this end, he uses a series of correlative terms, such as: diversity, autonomy, cultural canon, interculturalism. The affirmation of the cultural identity is shown to be a resource for participating to the public life, to the negotiation of the interests and for participating to the political process of decision-making. The author believes that the access to the public sphere presupposes the previous elaboration of special policies meant to guarantee the preservation of the alternative identities. Consequently, the educational policies are proved to be very important. An illustrative example is the multicultural model of Babeș-Bolyai University from Cluj, Romania.

Multiculturalism și diversitate

Ca ideologie a diversității, multiculturalismul are menirea de a oferi un cadru de afirmare pentru identitățile de grup. În felul acesta, orizontul ideologic al cultivării diversității vine să promoveze pluralitatea ca schimbare de paradigmă a raportului minoritate/majoritate, ca limită imaginată a repetatelor construcții identitare. C. W. Watson circumscrie multiculturalismul implicațiilor politice și filosofice presupuse de coexistența modalităților variate de situare a omului în lume și de modul în care diferite entități culturale luptă pentru recunoaștere, atât în cadrul statului național cât și în sistemul global.¹ Multiculturalismul pare să răspundă necesităților unei lumi în schimbare în care exprimarea diverselor identități capătă forma

KEY WORDS:

diversity, autonomy, interculturalism, cultural canon, educational policies, pluralism, identity, minority, cultural communities.

unor răspunsuri în fața provocărilor aduse atât de către statului național, cât și de sfera transnațională și globală.²

Astfel, procesul globalizării ne pune în fața unei continue resituări a raporturilor majoritate/minoritate, în spații culturale concrete și la nivel global, și ne îndeamnă la o continuă înțelegere, acceptare și afirmare a diversității. Discutînd multiculturalismul ca ideologie a diversității, Bhikhu Parekh vorbește de trei forme ale diversității culturale³: 1) *Diversitatea subculturală* ce are în vedere faptul că membrii societății participă la o cultură comună, dar în același timp împărtășesc o serie de credințe și practici particulare. În acest caz, identitățile culturale nu intră în conflict cu cultura dominantă. Jocul toleranței garantat de statul de drept este cel care asigură suficientă libertate grupurilor subculturale în conservarea identității proprii în forma unei conștiințe secundare complementare identității dominante. 2) *Diversitatea comunitară* ce presupune existența unor comunități relativ organizate și conștiente de sine ce promovează o serie de credințe și practici diferite. Diferențele marchează mai degrabă o apartenență decît o revendicare de participare la împărțirea puterii. 3) *Diversitatea perspectivală* care presupune că o parte din membrii unei societăți critică valorile și principiile culturii dominante și încearcă să o reconstruiască potrivit altor valori. Aceste valori trebuie să țină cont de prezența în viața publică a minorităților și de necesitatea lor de a se afirma ca entități distincte în sfera puterii politice. În același timp, se are în vedere crearea unui cadru în care culturile minoritare participă la o

reconstrucție continuă a principiilor modelatoare ale sferei valorilor.

Multiculturalismul apare ca „un discurs tipic pentru o modernitate tîrzie care își asumă experiența socială a diversității și diferenței”.⁴ Gîndirea postmodernă a pus în evidență relațiile de putere care se află în spatele revendicărilor privind identitatea culturală. În numele dreptului de exercitare a puterii se ajunge, în aparență, la o împingere în plan secund a drepturilor individului, în favoarea impunerii în sfera publică a drepturilor de grup. Este vorba însă de o nouă percepere a individului. Nu individul este elementul cheie care dă identitatea de grup, ci apartenența la grup creează cadrul general de regăsire a identității personale. În acest fel se ajunge inevitabil la o politizare a identității și a culturii. Procesul este însoțit de o recunoaștere a pluralismului valorilor, a diferențelor și acceptarea punctuală și temporară a unor discriminări pozitive menite să corecteze inegalitățile și să asigure promovarea unor politici speciale pentru identitățile alternative.⁵

Multiculturalism și autonomie

Obținerea autonomiei este un principiu invocat de minorități drept element constitutiv al conservării identității de grup. Autonomia culturală presupune un efort de conservare a tradițiilor unei comunități. Pe baza acestora se încearcă să se creeze un ritm al vieții comunitare care să funcționeze după regulile tradiției, potrivit sistemului de valori rezultat din

dezvoltarea istorică a comunității și din experiența întâlnirii tradiției cu celelalte tradiții și cu efortul general de modernizare a societății. Autonomia culturală este acceptată și încurajată de multiculturalism doar ca un factor de conservare a identității, ca o modalitate de creștere a puterii unei comunități care se află într-un raport de discriminare și de dezavantaj accentuat de imposibilitatea de a accede la putere. Este vorba îndeosebi de puterea politică în măsură să promoveze politici culturale în care bunurile comunitare să se regăsească drept bunuri culturale ale minorității într-un spațiu cultural comun al unei societăți în care principiul recunoașterii demnității celuilalt funcționează ca o regulă a simțului comun. Autonomia culturală nu trebuie confundată cu autonomia administrativă pe criterii etnice. Ea presupune mai degrabă consolidarea unor minorități sub forma unor „comunități imaginate”⁶ care se regăsesc sub o identitate comună, construită pe baza unor elemente ale unei tradiții comune și pe baza politicilor culturale pe care le promovează guvernarea modernă. Principiul autoguvernării pe care îl revendică promotorii autonomiei culturale are în vedere, de fapt, afirmarea principiului subsidiarității. Comunitatea poate să decidă în problemele proprii pînă la limita la care regulile statului de drept și interesul general nu sînt încălcate.

Dacă în ce privește regulile statului de drept putem să recurgem la un cadru legislativ care reglementează raporturile între autonomia comunitară și responsabilitatea în fața întregii societăți, în privința raporturilor între interesul

general și interesul de grup intervine un cadru mai larg de ambiguități. Acesta poate fi clarificat doar prin invocarea drepturilor omului, care însă nu mai au în vedere grupurile sau „comunitățile imaginate”, ci indivizii ca ființe umane concret identificabile.

S-a constatat că grupurile care cer o creștere a libertății decizionale și de control social, în numele autonomiei structurată pe motivații identitare, ajung adesea să îngrădească libertățile membrilor propriului grup, să le ceară să aibă opțiuni uniforme, modalități de acțiune conforme cu cele ale grupului, să-și modeleze propria lor libertate de credință și de conștiință potrivit exigențelor grupului. În unele cazuri se ajunge la o încălcare a libertăților și a dreptului la diferență a membrilor grupului, deși acesta luptă tocmai pentru afirmarea diferenței și pentru lărgirea libertăților. De aceea trebuie găsite mecanismele care să facă posibilă afirmarea autonomiei comunitare în strînsă corelație cu dreptul recunoscut al autonomiei individului.

Multiculturalism și canon cultural

Una din criticile majore la adresa multiculturalismului vizează domeniul educației. Principala acuză este legată de faptul că multiculturalismul optează pentru introducerea în canonul academic occidental a unor teme, domenii și cursuri care sînt considerate ca fiind marginale și nereprezentative din punct de vedere al canonului educației occidentale.

Richard Rorty arată că multiculturalismul începe ca o încercare de a convinge bărbatul alb occidental asupra faptului că trebuie să manifeste toleranță și să accepte clasele marginale sau pe cei pe care, datorită stereotipiilor sale, îi consideră a fi cetățeni de rangul al doilea. Astfel, multiculturalismul încearcă, pe de o parte, să aducă o schimbare de mentalitate în rîndul populației dominante, iar pe de altă parte să aducă în planul echilibrului și egalității publice unele clase discriminate precum persoanele de culoare, oamenii săraci, imigranții recent, femeile etc. Aceștia din urmă trebuiau aduși la nivelul unei conștiințe a identității de grup care să le permită depășirea imaginii negative pe care o proiecta asupra lor grupul cultural dominant. Un pas important l-a constituit introducerea în colegiile și universitățile americane a unor cursuri menite să promoveze studiile afro-americane, studiile hispanice, studiile de gen etc. Rorty consideră că, pe de o parte, introducerea acestor cursuri a creat un climat de încredere și s-a ajuns chiar la eliminarea stărilor conflictuale în raport cu grupurile vizate de aceste studii. Pe de altă parte, însă, s-a căzut în extrema de a impune aceste cursuri ca obligatorii pentru studenții de nivel licență cu scopul de a-i sensibiliza față de diferențele culturale. Obligatorietatea de a urma aceste cursuri a condus la o reacție negativă și la o continuă încercare a studenților de a discredita aceste cursuri. În loc să ducă la o conștientizare a raporturilor de putere pe care le instituie sistemul inegalităților sociale, noua perspectivă curriculară a atras critici virulente îndeosebi dinspre grupările de dreapta ale scenei politice și religioase americane. Intellectuali și politicieni de dreapta exercită o

presiune crescîndă asupra claselor de mijloc, dar și asupra rasiștilor, homofobilor, sexiștilor etc. pentru a-i convinge că mediile academice se află sub teroarea poliției corectitudinii politice. Deși înțelege că multiculturalismul e preocupat mai degrabă de problema identității decît de problemele cu care indivizii se confruntă, Rorty consideră că discursul multicultural trebuie mutat dinspre cultivarea diferențelor culturale înspre discuțiile privind inegalitățile în împărțirea sferelor de putere. Multiculturalismul ar trebui, după Rorty, să vizeze mai degrabă domeniul resurselor și al dobîndirii bunăstării decît să îi educe pe tineri în ideea că fac parte din identități culturale separate. Starea de discriminare în care sînt ținute clasele marginale este în viziunea filosofului american cauzată de factori economici. Dispariția discrepanțelor economice poate să ducă la dispariția discriminărilor. Rorty crede că insistența pe aspectele culturale poate să ducă la dezvoltarea unor resentimente față de cultura dominantă și la perceperea acesteia ca un factor opresiv violent⁷.

Dincolo de factorii economici, care sînt fundamentali în explicarea relațiilor sociale pentru un gînditor de stînga cum este Rorty, nu putem face abstracție de faptul că marcarea diferențelor culturale nu este o simplă opțiune idealistă a grupurilor minoritare. Liderii grupurilor minoritare care reclamă dreptul la diferență au conștiința că dezvoltarea unor identități bine conturate este o sursă de putere, de afirmare în sfera publică și de promovare a intereselor de grup și a celor individuale. Dincolo de retorica necesității recunoașterii reciproce, a valorilor în jurul cărora se

structurează identitatea comunității, creșterea autonomiei grupurilor minoritare atrage după sine o mai mare libertate în jocul politic, o mai bună negociere a atragerii de resurse și un grad mai mare de satisfacere a intereselor.

Prin prisma acestei accederi la putere și la resurse trebuie privită multiculturalitatea ca o realitate și ca o valoare incontestabilă atât în spații culturale formate în țări cu un mare aport de imigranți, cum întâlnim în câteva cazuri în spațiul occidental, cât și în spații culturale cu o îndelungă tradiție istorică și cu o structură ce presupune conviețuirea între o cultură majoritară și mai multe minorități istorice, cum este cazul românesc și îndeosebi cel transilvan. Într-un asemenea spațiu, canonul cultural a cunoscut răsturnări de ierarhii condiționate istoric. O dată cu crearea statului național unitar român se fac progresiv pași spre un echilibru (nu lipsit de alunecări și de devieri ideologice) între afirmarea identității majorității și necesitatea dezvoltării entităților etnoculturale cu o îndelungată istorie și cu o contribuție inestimabilă la creația și afirmarea diversității culturale în acest spațiu geografic. Spațiul românesc în general și cel transilvan în mod special stau sub semnul multiculturalității. Dincolo de ideologia multiculturalismului, multiculturalitatea ca fapt de existență presupune o modalitate de constituire a canonului cultural dincolo de vocea majorității. Ea aduce în mod firesc elementul diversității și necesitatea recunoașterii diferenței ca un pas esențial al conviețuirii.

Nu cred că greșim în vreun fel afirmând că specificul multiculturalității transilvane are drept

materializare Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj. Așa cum afirma Andrei Marga, artizanul reconstrucției multiculturale a acestei universități, ea este “Universitatea cu cea mai dezvoltată organizare multiculturală, asigurând studii complete în română, maghiară, germană, precum și specializări în ebraică, alături de o gamă largă de programe în limbi moderne (engleză, franceză, italiană, spaniolă, etc.)”⁸. Organizată în Departamente comune, Universitatea dezvoltă o largă autonomie a liniilor de studiu în limbile minorităților. Minoritățile se bucură de o reprezentare privilegiată în toate structurile de conducere și cele decizionale ale universității, la toate nivelurile. Mai mult decât atât, este practică o discriminare pozitivă menită să asigure o cât mai performantă și competitivă dezvoltare a învățământului în limbile minorităților. Această acțiune afirmativă are inclusiv o importantă dimensiune financiară. Astfel, pentru școlarizarea unui student la linia de studii maghiară se alocă o finanțare de 1,5/student, iar pentru linia germană 1,8/student. Cu alte cuvinte, dacă pentru educația unui student la linia de studiu în limba română se alocă 1. 000. 000, pentru educația unui student la linia de studiu în limba maghiară se alocă 1. 500. 000, iar pentru educația unui student la linia de studii în limba germană se alocă 1. 800. 000 (cifrele de față au doar valoare de exemplu explicativ). Aceste linii de studiu nu au în vedere doar aspectul de predare într-o anumită limbă ci și introducerea în planul de pregătire a studenților a unor cursuri referitoare la cultura și tradiția minorităților naționale respective. Dincolo de pozițiile criticilor multiculturalismului, care nu sînt puțini în cultura română, răspunsurile

pe care le dă mediul academic cerințelor concrete ale sferei publice românești, arată că multiculturalismul nu este nici o categorie datată și fixată într-o preistorie a mediului academic american, nici un fenomen conjunctural care a ajuns la un declin ireversibil.⁹

Deși este o universitate laică modernă, Universitatea Babeș-Bolyai acordă o importanță deosebită valorizării unei bogății extraordinare a spațiului cultural transilvan: diversitatea confesională și religioasă. Astfel, ea este “universitatea cu cele mai extinse programe de studii teologice (avînd patru facultăți de teologie: Teologie Ortodoxă, Greco-Catolică, Romano-Catolică, Reformată, reprezentînd șapte biserici istorice ale Transilvaniei, precum și un renumit Institut de Studii Iudaice) care asigură posibilități unice de investigare a bazelor civilizației iudeo-creștine.”¹⁰ În felul acesta, într-un spațiu cultural în care conviețuirea dintre majoritatea religioasă și minoritățile religioase și confesionale, dintre cultura dominantă și minoritățile culturale poate să capete amprenta intoleranței, se promovează un model educațional care, pe de o parte, ajută minoritățile să ajungă la o mai bună autocunoaștere și o mai activă prezență în sfera publică, iar pe de altă parte, ajută majoritatea să perceapă într-un mod mai adecvat alteritatea și să se definească pe sine ca limită și deschidere a identității celorlalți. În același timp deschide spre o situație în sfera puterii atît pe principiile proporționalității și subsidiarității, cît și pe cele concretizate în politici speciale pentru minorități.

Multiculturalism și/sau interculturalism

Disputa pentru impunerea în cadrul cultural românesc a unuia sau altuia dintre cei doi termeni pentru a desemna pledoaria pentru afirmarea diversității nu pare o simplă „ceartă de cuvinte”. Pasiunile puse în joc în îmbrățișarea unuia sau altuia dintre acești termeni se atenuează, însă, de îndată ce sesizăm că promotorii lor ajung la o finalitate comună: cea a sublinierii necesității cultivării diversității culturale și a conviețuirii armonioase cu alteritatea.

În fapt, cei doi termeni se presupun reciproc în așa mare măsură încît fac referință la o realitate comună. Multiculturalismul pornește de la starea de fapt a multiculturalității¹¹ și încearcă o reconstrucție a spațiului cultural comun în care identitățile minoritare sînt privite ca parteneri egali în procesul afirmării importanței contribuției comune la o construcție axiologică ce stă sub semnul pluralismului. Afirmarea publică a minorităților, angajarea lor în jocul politic presupune însă o adîncire a autonomiei identitare în raport cu celelalte entități minoritare și în special în raport cu cea a grupului majoritar. De aceea multiculturalismul presupune afirmarea unor identități clar conturate. Pentru a evita căderea în separatism, autonomizarea unui grup cultural poate merge pînă acolo unde se menține conștiința apartenenței la un spațiu multicultural comun. Dincolo de aceasta se poate ajunge, așa cum a semnalat Rorty, la fenomenul perceperii culturii majoritare ca una dominatoare și incompatibilă cu participarea la construcția unui

spațiu multicultural comun. Atunci când discutăm multiculturalitatea ca fapt de existență avem în vedere îndeosebi necesitatea afirmării unor identități clare, cu un profil propriu accentuat și capabile să intre în dialog cu alte identități. În felul acesta autonomizarea identitară nu are alt scop decât cel de a crea un spațiu al interdependențelor, al acțiunii interculturale.

Interculturalismul pornește de la necesitatea interculturalității. Procesul conviețuirii dovedește că interculturalitatea presupune afirmarea diversității și străduința pentru a crea un spațiu al dialogului și al respectului pentru diversitate. De pe această poziție, multiculturalismul este criticat ca fiind o ideologie ce duce la separatism, la autonomizare, la închiderea în sine și la exclusivism. Semnalarea acestui pericol este binevenită¹². Însă cîmpul interdependențelor presupune entități bine conturate care să nu se topească într-o țesătură abstractă, ambiguă, a interrelaționării. Accentuarea interdependențelor poate să ducă la omogenizare și la nașterea de conflicte în numele diversității. Comunitățile trebuie să-și creeze „propriile lor matrici de reproducere culturală”¹³. De aceea, interculturalitatea și multiculturalitatea trebuie concepute ca realități interdependente, ca fețele aceleiași monezi care asigură jocul schimbului în cadrul pluralismului cultural.

Notes

¹ C. W. Watson, *Multiculturalism*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 2000, p. 107.

² C. W. Watson, *Multiculturalism*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 2000, p. 110.

³ Bhikhu Parekh, *Religion and Public Life*, în Tariq Modood (ed.), *Church, State and Religious Minorities*, Policy Studies Institute, 1997, p. 27.

⁴ Margit Feischmidt, *Multiculturalismul. O nouă perspectivă științifică și politică despre cultură și identitate*, în *Altera*, nr. 12/1999, p. 5.

⁵ Margit Feischmidt, *Multiculturalismul. O nouă perspectivă științifică și politică despre cultură și identitate*, în *Altera*, nr. 12/1999, p. 23.

⁶ Folosim această sintagmă cu sensul oferit de Benedict Anderson, *Comunități imaginate. Reflecții asupra originii și răspîndirii naționalismului*, Ed. Integral, București, 2000.

⁷ Richard Rorty, *Demonizing the Academy*, în Robert Emmet Long (ed.), *Multiculturalism*, The H. W. Wilson Company, New York, 1997, pp. 3-6.

⁸ Andrei Marga, *Manifest pentru o universitate performantă și competitivă*, adoptat de Senatul Universității Babeș-Bolyai în reuniunea solemnă din 29 noiembrie 2004 consacrată aniversării a 85 de ani de la întemeierea Universității Românești din Cluj. În *Manifest* se arată că Universitatea Babeș-Bolyai este “universitatea cu cea mai veche tradiție academică din România. Această tradiție a început cu Colegiul Iezuit din 1581 și a continuat cu Colegiul Calvinist fondat de Gabriel Bethlen în 1692, apoi cu universitatea germană înființată de Maria Tereza și cu Liceul Piarist fondat de Iosif al II-lea. În 1872 a fost înființată Universitatea maghiară din Cluj. În 1919 a fost fondată Universitatea Românească din Cluj. După cel de-al doilea război mondial, au

funcționat la Cluj două universități: “Victor Babeș” și Janos Bolyai”. Cele două universități au fost reunite în 1959 sub numele de Universitatea Babeș-Bolyai. Istoria de după 1989 a universității marchează dezvoltarea și democratizarea sa fără precedent, ce se poate ilustra cu date statistice relevante, și preocupări intense pentru înscrierea cu succes în era globalizării, a electronicii și a societății bazate pe cunoaștere”.

⁹ O critică în acești termeni a multiculturalismului găsim la Monica Spiridon, *Splendoarea și mizeriile unui concept: multiculturalismul*, în Altera, nr. 12/1999, pp. 26-34.

¹⁰ Andrei Marga, *Manifest pentru o universitate performantă și competitivă*, adoptat de Senatul

Universității Babeș-Bolyai în reuniunea solemnă din 29 noiembrie 2004 consacrată aniversării a 85 de ani de la întemeierea Universității Românești din Cluj.

¹¹ Adrian Marino, *Multiculturalitatea, lumini și umbre*, Altera, nr. 13/200, pp. 166-172.

¹² Adrian Marino, *Multiculturalitatea, lumini și umbre*, Altera, nr. 13/200, pp. 166-172.

¹³ George Schopflin, *Pe căi diferite spre multiculturalitate*, în Lucian Nastasă și Levente Salat (ed.), *Relațiile interetnice în România post-comunistă*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2000, p. 130.